

Олена Льовкіна

ЛЬОВКІНА Олена Геннадіївна — доктор філософських наук, доцент, професор кафедри психології та соціології Національного університету державної податкової служби України. Сфера наукових інтересів — історія філософії, соціологія, праксеологія.

ГЕНЕЗИС ПРАКСЕОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Увагу автора статті зосереджено на розвитку праксеологічних ідей в історії філософії. Розглянуто ряд вчень, в яких предметом дослідження стало удосконалення діяльності в історії людства. Головна увага приділена ідейній спільності праксеологічних ідей.

Ключові слова: діяльнісний підхід, організація, управління, раціоналізація, діяльність, дія, праксеологія, ефективність.

Теорії ефективної діяльності О.Богданова та Т.Котарбінського феномену діяльності зазнали на собі відчутного впливу тих підходів в інтерпретації діяльності, які були сформовані в межах філософії ХІХ — ХХ століття. В цьому сенсі, необхідно вказати на те, що діяльнісний напрямок досить широко представлений в історико-філософському знанні. В ньому людина представлена насамперед як перетворювач буття, а філософія — як вчення про закони та способи такого перетворення.

Загалом, можна виділити декілька етапів у розвитку загальної теорії діяльності. Першим етапом (або протопраксеологічним) є період, що тривав від античності аж до розробки марксистського вчення про практичну діяльність. За цей час у філософії відбувся перехід від споглядального розуміння діяльності людини до усвідомлення того, що сутнісною рисою людини є її здатність до духовної та матеріальної діяльності. Починаючи з ранніх робіт К.Маркса й до кінця 50-х років ХХ століття, коли були опубліковані присвячені праксеології праці Т.Котарбінського, тривав другий період розробки вчення про діяльність. У цей час визнавалась

провідна роль практики у пізнавальному процесі, причому практика разом із теорією розумілася як така сила, що активно претворює суспільство та саму людину. Практика у марксистській філософії проголошувалась головним критерієм істини. Відповідно, від 50-тих років ХХ ст. і до кінця минулого століття тривав третій етап розвитку вчення про ефективну людську діяльність, а предметом дослідження власне праксеології стала розробка ефективних способів організації фізичної і розумової праці. Сучасний етап розвитку філософії дії є неопраксеологічним, оскільки діяльнісний підхід застосовується до дослідження суспільного життя у цілому.

Традиція філософського осмислення суспільства з використанням практичного підходів є досить давньою і бере свій початок у працях Платона і Аристотеля. В Новий час ця традиція насамперед проявилась у британській філософії, представники якої (Дж.Локк, Б.Мандевіль, А.Фергюсон, Д.Юм, І.Бентам, Дж.С.Мілль та ін.) зробили істотний внесок не лише в розвиток соціально-політичної філософії, але і в розвиток економічної думки. Саме тоді сформувалась політична економія, яка протягом століть відіграла в англійській культурі роль соціально-політичної філософії. В німецькій школі політичної економії також поєдналися соціальний та економічний підходи. В її межах була розроблена цілісна теорія, що поєднала економічний аналіз з дослідженням соціально-політичних, етичних і культурних факторів (М.Вебер, В.Зомбарт). У Франції розвивались ідеї «інженерного» підходу до керування суспільством, що потребував раціонального планування й контролю над соціальними процесами. Теорія «індустріалізму» була розроблена А.Сен-Сімоном, О.Контом та їхніми послідовниками. На їх переконання, в індустріальному суспільстві влада повинна перейти до вчених, інженерів і великих промисловців — «індустріалів», які зможуть на основі позитивних наукових і технічних знань розробити необхідну для ефективного розвитку політику і реалізувати її шляхом організації суспільства на нових раціональних принципах. У індустріальному суспільстві вдосконалення виробничого процесу стає однією з важливих завдань прикладної науки. Зусилля вчених концентруються на питаннях підвищення ефективності виробництва, підвищення продуктивності праці, рішення соціальних проблем.

Діяльнісний підхід найяскравіше був представлений в ранніх роботах К. Маркса, тому з середини 50-х рр. минулого століття, коли

ці роботи вийшли російською мовою, багато вітчизняних філософів стали прихильниками ідеї діяльності. Ця категорія почала розумітися як один з першопринципів «справжньої» марксистської філософії.

Марксистський діяльнісний підхід у гуманітарному пізнанні отримав значний розвиток в працях багатьох представників радянської гуманітарної думки: М.М.Бахтіна, П.Я.Гальперіна, В.В.Давидова, Д.Б.Ельконіна, В.П.Зінченка, В.А.Лекторського, М.А.Розова, В.С.Стьопіна, В.С.Швирьова, Г.П.Щедровицького, Е.Г.Юдіна та ін. В межах радянської марксистської філософії діяльнісний підхід розвивався в роботах А.С.Арсеньєва, Г.С.Багіщева, В.С.Біблера, Е.В.Ільєнкова, А.П.Огурцова та інших мислителів, які прагнули переглянути основи марксистської діалектики. Її схеми збагачувалися завдяки новій переробці гегелівської спадщини, освоєння робіт Д.Лукача й інших теоретиків європейського марксизму. Можна сказати, що в межах цього підходу виник радянський варіант неомарксизму.

За доби розвитку індустріального суспільства було створено новий стиль діяльності, концепцію якого розробили Ф. Тейлор і Г. Форд. Тейлористсько-фордистська система управління та організації праці продемонструвала високу ефективність. Наукові дослідження щодо оптимізації діяльності надали блискучий результат на практиці. Конвейєр, масове виробництво, масова продукція стали символами індустріальних суспільств ХХ століття. Отже, технічна раціональність стала головною рисою тейлористсько-фордистського вчення. Т.Котарбінський, створюючи теорію ефективної діяльності, неодноразово звертався до принципів раціональної організації праці, сформованих апологетами масового індустріального виробництва. Зважаючи на надзвичайну технізованість індустріального суспільства, філософ адсорбував інновації менеджменту Г.Форда та Ф.Тейлора до свого метафілософського проекту.

Метою пропонованої статті є дослідження діяльнісного підходу та процес інституалізації його основних ідей в праксеологію — теорії ефективної діяльності.

Термін «праксеологія» вперше був застосований Л. Бурдьє, а згодом — французьким соціологом А. Еспінасом, який вважав за необхідне створення концепції праксеології як окремої наукової дисципліни — науки про форми та принципи дій, що функціонують у будь-якій спільноті живих істот. Згідно А.Еспінасу, праксеологія

має розв'язати три групи проблем, серед яких, по-перше, проведення аналітичного опису, характеристики, класифікації та систематизації практичних дій, по-друге, було поставлено завдання дослідити умови та закони, що визначають ефективність дій, по-третє, необхідно було дослідити генезис та розвиток різних видів людської діяльності, шляхи їх удосконалення та занепаду, які залежать від традиції та інновацій. Проголошувалось, що практична ціль нової наукової дисципліни — вивчення факторів підвищення ефективності дій.

У 20-ті рр. ХХ ст. Є.Є.Слуцький публікує роботу, в якій використовує термін «праксеологія». Метою його дослідження було проведення аналізу значення праксеологічних термінів та обмеження їх кількості. Найголовніший висновок цієї роботи — поняття політичної економії або повністю входять до праксеології, або ж спираються на її понятійний апарат. Відповідно, Є.Є. Слуцький побудував єдину систему понять для теорії ефективної діяльності. Основними праксеологічними термінами у роботі Є.Є. Слуцького стали «вчинок», «операція», «збереження», «знищення», «володіння», «управління» і т. ін. Аналізуючи праці Є.Є.Слуцького, Т.Котарбінський зауважував, що цю формально-онтологічну систему краще було б назвати теорією процесів.

На початку ХХ ст. у Бельгії виникла історично перша філософська праксеологічна школа, найвідомішим представником якої був Ж.Гостеле. В Росії основні праксеологічні дослідження були проведені у 20-тих роках ХХ століття у працях О.О.Богданова. Проте російський вчений назвав свою теорію — «тектологією» (він тлумачив її як всезагальну організаційну науку). Т.Котарбінський завжди розглядав тектологію саме як варіант праксеології. Дослідники праксеології зазначають, що «аналіз понять: «ціль», «винуватець», «апаратура», «економічність», «якість» та ін., а також аналіз різних дій з погляду їхньої правильності, оптимальності й ефективності становлять теоретичну основу будь-якої організації і виражаються в різних методах аналізу результатів і процесу діяльності» [4, с. 83].

Праксеологічна проблематика (розробка прийомів ефективних дій) була чітко окреслена завдяки аналізу проблем організації та управління процесами, який проводився в межах різнопланових наукових дискурсів ще на початку ХХ століття. Саме практична необхідність вдосконалення виробничої діяльності зумовила необхідність багатогранного дослідження процесу діяльності.

Логічним наслідком цих досліджень було створення концепцій наукового менеджменту, що згодом лягли в основу праксеологічної концепції Т.Котарбінського.

В ХХ ст. економісти багато зробили для філософського осмислення соціальних явищ і процесів. Неоавстрійська школа праксеології, представлена Л. Мізесом та Ф. Хайєком, має безсумнівну ідейну спорідненість з тектологією О.Богданова та праксеологією Т.Котарбінського. Вона полягає у постулюванні необхідності створення окремої науки про діяльність як однієї з нагальних потреб сучасності. Предметом такої науки мають стати дослідження цілеспрямованої діяльності індивідів, градації цілей, заради яких ця діяльність здійснюється, ефективних засобів задля її реалізації, узагальнення досвіду, який фіксує відповідність обраних засобів реалізованій меті. На їх думку, праксеологія має предметом вивчення цілі і засоби (телеологію і каузальність) учинків.

Соціальні трансформації є наслідком індивідуальної діяльності. Дія інтерпретується як наслідок раціональних засобів для досягнення мети. Діяльність з будь-якого приводу є наслідком незадоволення індивідом існуючого стану речей й свідчить про готовність індивіда змінити обставини за власним бажанням, наслідок програмування кращого майбутнього. Результатом діяльності стають певні цінності, які або співпадають або не співпадають із тими, яких прагнув індивід. Отже, досвід є критерієм ефективності обраних засобів для досягнення мети, якої прагнув індивід. Специфікою неавстрійської праксеології є інтерпретація економічної сфери, зокрема, ринку, як наслідку сукупних дій людей, що не координовані між собою і, одночасно, як поля формування аксіологічних пріоритетів для індивідуальної діяльності. Планування та штучне координування ринком оголошується неприйнятним, оскільки призводить до викривлення інформації та неадекватної діяльності. Таким чином, «з класичної школи політичної економії виникла загальна теорія людської діяльності — праксеологія» [3, с. 7].

Всі вищезазначені проекти праксеології були взаємно незалежними, вони були лише етапами на шляху до створення принципово нової науки про ефективні прийоми діяльності. Т.Котарбінському вдалося вирішити питання розробки універсальної теорії удосконалення методів людської діяльності, тобто вчення, що являє собою загальну практичну науку і надає будь-якій діяльності, яка має чітку ціль і конкретну мету, адекватну

методологію її ефективної реалізації. Інакше кажучи, в межах праксеології досліджуються умови, методи і загальні принципи будь-якої людської діяльності та розробляються рекомендації, що сприяють підвищенню її ефективності. В межах праксеології «буде створений раціонально впорядкований перелік основних (позитивних і негативних) рекомендацій, що мають цінність для всіх галузей діяльності і для всіх спеціальностей» [2, с. 775].

В межах радянських психологічних теорій категорію діяльності першим почав розробляти С.Л.Рубінштейн, який виділив в структурі діяльності основний ряд: «рух — дія — діяльність». Діяльність складається з ланок — окремих дій або операцій, зміст яких визначається планом. У діяльності як певної цілісності є свої цілі і мотиви, які, на відміну від цілей і мотивів окремих дій, носять узагальнений та інтегрований характер. Єдність діяльності проявляється як єдність тих цілей, на які вона спрямована, і мотивів, з яких вона виходить. Згодом діяльнісний підхід розробляли Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв та ін. радянські психологи. У концепції Л.С.Виготського структура і розвиток свідомості розглядалися у контексті здійснення спільної діяльності, що тлумачилася як універсальний культурно-історичний феномен. Згодом на основі діяльнісного підходу виникло декілька педагогічних шкіл (Дж. Дьюї, В.В. Давидова та ін.).

Поняття діяльності було центральним для розробки загальної методології у Г.П.Щедровицького та його прихильників. Представниками цієї філософсько-методологічної концепції ставилося завдання створити змістовну логіку людської діяльності і пізнання. Діяльність ними розглядалася як гранична категорія, яка задається через процеси суспільно-культурного відтворення і тим самим — через історичні процеси. Тут проходить демаркаційна лінія між діяльністю і дією, оскільки виявляється, що дія не є одиницею діяльності, тобто діяльність з дій не складається. Г.П.Щедровицький є автором теорії мислєдіяльності, під якою він розумів складний зв'язок процесів мислення, комунікації, дії, розуміння і рефлексії. Методологія розумілася тут гранично широко — як вся сукупність засобів і операцій активності людини.

Теорія діяльності використовувалась і представниками зарубіжної гуманітарної думки. Наприклад, Ж.Піаже в межах розробленої ним концепції генетичної епістемології за допомогою її методів і термінології розглянув закономірності формування

інтелекту у дитини. Він наголошував, що пізнання не є копіюванням реальності — для пізнання об'єктів суб'єкт має діяти з ними і тому трансформувати їх. З погляду генетичної епістемології сутність інтелекту є діяльнісною.

В межах радянської філософської думки було розроблено значну теорію діяльності. Зокрема, В.І. Шинкарук виокремлював низку фундаментальних полярностей людської діяльності, вбачаючи їх у протистоянні репродуктивних та творчих сил, традицій та оновлення. Це сприяло критичному переосмисленню марксистського уявлення про розвиток - подоланню “лінійного” погляду на визначуваність теперішнього минулим і майбутнього теперішнім: людська діяльність не підпорядкована об'єктивним законам, вона — вільна, здатна підноситися над обставинами, діяльність може нівелювати обставини й створювати нову дійсність, багато в чому не опосередковану, не похідну від обставин діяльності, від минулого.

Крім того, слід вказати, що і принцип всезагальної корисності М.Булатова, і спроби метизації діяльності О.Яценком, і концепт досвіду В.Іванова, і гуманістичний потенціал технології М.Тарасенка також містили ряд праксеологічних ідей.

Отже діяльнісний підхід виявився плідним для розробки нових концепцій в теорії пізнання, філософії і методології науки. Поняття діяльності дозволяло відійти від натуралістичного об'єктивізму й створювати складніші побудови, які на передній план висували активний, конструктивний характер пізнання. Проте, не дивлячись на значну кількість робіт присвячених розв'язання проблеми вдосконалення діяльності в різних сферах людського існування, філософсько-методологічних робіт присвячених аналізу власне праксеологічної проблематики все ще мало. Всі вони з'явилися лише в другій половині ХХ століття. Практичною проблематику розвивали в контексті економічних теорій, менеджменту, педагогіки, згодом кібернетики, синергетики, ряду галузевих праксеологій.

Сучасна праксеологія — це насамперед аналітичні дослідження організованої діяльності (її структур, результатів (успіху і неуспіху) і тому подібне). Розглядаючи питання про предмет праксеології, підкреслимо, що саме за допомогою її понять, принципів і законів, спираючись також на весь арсенал засобів, ідей і методів, розвинених в інших науках, відповідним чином систематизованих, узагальнених і переосмислених в межах праксеологічного підходу, можна отримати вичерпну картину сценаріїв розвитку суспільства.

Тому в сучасній праксеології предметом стають стани, закони і принципи ефективності або неефективності дій систем.

Висновки. Сучасна праксеологія прагне виділити позитивні принципи раціональної організації діяльності в різних сферах соціальної практики не лише з позицій загальної теорії систем — біологічних, соціальних, психологічних, технічних, але й з урахуванням антропологічних розробок (. Цікавими у цьому контексті виглядають роботи М.М.Мойсеєва, зокрема його книга про значення коеволюції для розуміння шляхів розвитку суспільства.

Основними формами праксеологічного мислення є теоретичні моделі, а формами прикладної праксеології — різного роду технології, правила дій й операції, методи і методики, моделі різного рівня, розпорядження, рішення тощо. За останні роки праксеологія продовжувала свій розвиток у бік галузевих розробок. Значущими аспектами сучасної праксеології можна назвати вчення про наукову організацію праці, раціональну діяльність, евристику як науку про розв'язання творчих завдань, теорію організації управління тощо. Все більше праць виходить в межах педагогічної, юридичної, спортивної, політичної та інших галузевих відгалужень праксеології. Наукова царина також збагатилася фундаментальними розробками, які органічно вбудовують праксеологічну проблематику в свій предмет дослідження: мається на увазі оптимологія, акмеологія, біхевіористика та ін. Розробка концепції стійкого розвитку людства — це ще один практично орієнтований напрямок праксеології. На наш погляд, жодна із загальнонаукових дисциплін не зможе охопити цю проблему з такою повнотою і всебічністю, як праксеологія. Адже досліджуючи проблеми ефективної діяльності, праксеологія передбачає аналіз конкретно-історичних умов практики і пропонує критерії вибору оптимальних методів дії. Таким чином, сучасна праксеологія постає як загальна філософська концепція діяльності та отримує статус інтегрального програмно-концептуального проекту.

Т.Котарбінський одним з перших поставив завдання створення науки, яка б досліджувала умови, методи і загальні принципи будь-якої людської діяльності та розробляла рекомендації, що сприятимуть підвищенню її ефективності. На думку автора статті, творчий доробок польського мислителя набуває нової актуальності саме в наш час, коли форми доцільної діяльності людини значно ускладнюються,

а результати її впливу на довкілля набувають глобального виміру. «Трактат про хорошу роботу» й інші праксеологічні праці Т.Котарбінського стануть основою для подальших розробок в сфері удосконалення методів практичної взаємодії між соціальними суб'єктами. «Загальна теорія хорошої роботи містить у собі... загальні поняття, загальні положення, і... рекомендації...» [1, с. 110].

Література

1. Комаха Л.Г. Тадеуш Котарбінський як засновник праксеології. / Л.Г.Комаха // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. Наук. праць/ Гол. Ред. В.В. Лях. — Вип.25.— К.: Український центр духовної культури, 2001. — С.103–111.

2. Котарбінський Т. Задачи праксеологии// Котарбінський Т. Избранные произведения / Котарбінський Т. — М.: Издательство иностранной литературы, 1963. — С. 775–888.

3. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории. Трактат по экономической теории / Мизес фон Людвиг. — Челябинск: Социум, 2005. — 878 с.

4. Храмов В.О. Наукова спадщина Т.Котарбінського. (До 100-річчя з дня народження мислення) / В.О. Храмов // Філософська думка. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії АН УРСР, №1, 1987.— С. 78–85.

Лёвкина Е.Г.

ГЕНЕЗИС ПРАКСЕОЛОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ КОНТЕКСТ

Внимание автора статьи сосредоточено на развитии праксеологических идей в истории философии. Рассмотрен ряд учений, в которых предметом исследования стало совершенствование деятельности в истории человечества. Основное внимание уделено идейной общности праксеологических идей.

Ключевые слова: *деятельностный подход, организация, управление, рационализация, деятельность, действие, праксеология, эффективность.*

Levkina O.G.

GENESIS PRAKSEOLOGICHNYH IDEAS: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL CONTEXT

Attention is author of the article focuses on the development prakseolohichnyh ideas in the history of philosophy. A number of studies in which the subject of study was the improvement of in history. Main attention is paid to the ideological unity prakseolohichnyh ideas.

Key words: *Activity approach, organization, management, rationalization, activity, action, praxeology, efficiency.*

Надійшла до редакції 5.04.2012 р.